

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ**VIOLATIONS OF HUMAN RIGHTS UNDER MARTIAL LAW: CURRENT REALITIES**

Волошанівська Т.В., д.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

Інститут права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ

Метою статті є висвітлення актуальних проблем національного та міжнародного права щодо захисту прав людини і громадянина під час збройних конфліктів. В реаліях сьогодення наша країна проживає складні часи, оскільки повномасштабне, нахабне вторгнення РФ на територію нашої держави призвело до того, що порушуються майже усі права людини. Норми міжнародного та міжнародно гуманітарного права прав людини повністю нехтується країною-агресором. Враховуючи страждання цивільного населення стверджуємо, що Конвенція про захист цивільного населення під час війни повністю порушується РФ.

Автор визначив міжнародні документи, що закріплюють правила війни, серед яких Гаазькі конвенції 1907 р., чотири Женевські конвенції 1949 р., додаткові Протоколи до них 1977-го та 2005 року та дійшов висновку, що РФ порушує норми цих міжнародних документів та повинна понести покарання за вчинені злочини.

Деталізовані наймасштабніші порушення прав людини в Україні, які чинить РФ відносно населення нашої країни, серед яких: жорстоке поводження та вбивство цивільного населення, поранення та загибель працівників служб швидкого реагування (медичні працівники, працівники ДСНС, поліцейські), перешкоджання наданню гуманітарної допомоги, атака на енергетичну інфраструктуру, цивільні судна, інфраструктуру морських портів, катування та жорстоке поводження з українськими військовополоненими, сексуальне насильство, незаконне відчуження майна.

Окремо автором розглянута проблема порушення прав людини на окупованій Російською Федерацією території, країна-агресор повністю порушує норми міжнародного гуманітарного права. Увага зосереджена на порушенні права на життя, фізичну та психічну недоторканність, свободу та безпеку, позасудові страти, порушення права на свободу релігії чи переконань, незаконне відчуження майна, порушення права на освіту та культурну ідентичність.

Ключові слова: права людини і громадянина, порушення прав людини і громадянина, воєнний стан, ООН, міжнародне законодавство.

The purpose of the article is to highlight current issues of national and international law regarding the protection of human and civil rights during armed conflicts. In today's realities, our country is experiencing difficult times, as the full-scale, brazen invasion of the Russian Federation into the territory of our state has led to the violation of almost all human rights. The norms of international and international humanitarian human rights law are completely ignored by the aggressor country. Given the suffering of the civilian population, we argue that the Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War is being completely violated by the Russian Federation.

The author identified international documents that establish the rules of war, including the Hague Conventions of 1907, the four Geneva Conventions of 1949, their Additional Protocols of 1977 and 2005, and concluded that the Russian Federation violates the norms of these international documents and must be punished for the crimes committed.

The most extensive human rights violations in Ukraine committed by the Russian Federation against the population of our country are detailed, including: ill-treatment and killing of civilians, injuries and deaths of emergency responders (medical workers, State Emergency Service employees, police officers), obstruction of humanitarian aid, attacks on energy infrastructure, civilian vessels, seaport infrastructure, torture and ill-treatment of Ukrainian prisoners of war, sexual violence, illegal alienation of property.

The author separately considered the problem of human rights violations in the territory occupied by the Russian Federation, the aggressor country completely violates the norms of international humanitarian law. The focus is on the violation of the right to life, physical and mental integrity, liberty and security, extrajudicial executions, violations of the right to freedom of religion or belief, illegal alienation of property, violations of the right to education and cultural identity.

Key words: human and civil rights, violation of human and civil rights, martial law, UN, international law.

*Людина за своєю природою вільна,
рівна і незалежна, ніхто не може бути підкорений
політичній владі іншого без своєї згоди*
Джон Лок

Постановка проблеми та її актуальність. Останні роки нашої держави насичені болючими подіями, які стосуються національного та міжнародного порядку, світоустрою та безпеки кожного. Органи державної влади на чолі з Президентом України роблять багато задля реалізації плану перемоги, але разом з тим не хотілось би забувати про інші аспекти формули миру, які є важливими для нас – це встановлення справедливості, де одним з цих механізмів є використання міжнародних способів захисту, застосування європейського законодавства для забезпечення та захисту прав людини та основоположних свобод порушених під час війни.

Важливу роль у встановленні справедливості у цій війні відіграє Європейський Суд з прав людини, як основоположний інститут в системі міжнародного права, оскільки наслідки рішення ЄСПЛ мають значення для міжнародного права в загалом. ЄСПЛ розглядає питання чи дотримуються права людини, чи є грубі порушення на окупованій території, де країна-агресор поширює свою юрисдикцію на захопленій частині території України.

Людина це особистість, кожне життя громадянина нашої держави повинно захищатися національним та міжнародним законодавством. Особливо це актуально під час збройної агресії, де життя та здоров'я людини все більше піддається ризикам, відбуваються масові порушення прав останніх. Найбільші порушення прав людини пов'язані з вбивством військовополонених, катування мирних жителів, викрадення дітей та їх депортація, полон громадян та вивезення їх на територію РФ, обстріли критичної інфраструктури, тортури над військовополоненими в полоні.

Маємо сподівання, що справи з порушення прав людини під час збройної агресії з боку РФ відносно громадян нашої країни будуть розглянуті в повному обсязі міжнародними інституціями, усі факти порушення та доказова база зібрані на належному рівні. Оскільки, країна-агресор порушує усі права людини, які лежать в основі Європейської конвенції з прав людини. Це нам вкрай необхідно з метою встановлення справедливості, компенсації моральної та матеріальної шкоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема порушення прав людини в умовах воєнного стану частково висвітлена у працях українських правознавців. Так, Каненберг-Сандул О.К. досліджувала проблемні аспекти міжнародного права щодо питання захисту прав людини під час збройних конфліктів та пов'язаних з цим питан-

ням проблемних аспектів, дійшовши висновку, що окупантами використовуються воєнні злочини в якості однієї з тактик ведення війни [1, с. 532]. Джуган В.О. аналізувала основні порушення прав дітей, серед яких зазначив використання заборонених засобів та методів ведення війни, в тому числі щодо дітей; відмова в доступі до гуманітарної допомоги; викрадення та незаконне вивезення дітей; вербування і використання дітей; вбивства і каліцтва; згвалтування та інші форми сексуального насильства [2, с. 65]. Маркович Х.М. у своїй науковій праці «Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів» основну увагу приділила аналізу прав людини, які можуть бути обмежені під час війни. З'ясувавши, що воєнний стан є основною правовою підставою для обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина [3, с. 97]. Іляшко О.О. вивчав порушення громадянських і політичних прав та свобод людини на тимчасово окупованих територіях України, визначив особливості їх захисту за допомогою національних та міжнародних організацій та спеціально уповноважених органів публічної влади [4, с. 20].

Метою цієї статті є дослідження сутності проблеми порушення прав людини та громадянина в Україні в умовах воєнного стану, визначити міжнародне нормативно-правове регулювання захисту прав людей під час збройної агресії, деталізувати виклики та загрози, з якими зустрічаються громадяни нашої країни з початку військових дій з боку РФ.

Виклад основного матеріалу. Ст. 1 Загальної декларації прав людини проголошує «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства» [5]. Права людини – це низка благ, які є суттєвими й потрібними для забезпечення нормальних умов життєдіяльності людини. До того ж здатність людини користуватися своїми правами залежить від інших людей, які повинні поважати ці права [6, с. 135]. На сьогоднішній день РФ чинить наймасштабніші порушення прав людини в Україні.

Енциклопедія сучасної України надає визначення, що воєнний конфлікт – це форма розв'язання гострих суперечностей між державами, народами, соціальними групами або іншими суб'єктами політики з двостороннім використанням воєнної сили [7]. Головними міжнародними документами, що регулюють правила війни, є Гаазькі конвенції 1907 р., чотири Женевські конвенції 1949 р., додаткові Протоколи до них 1977-го та 2005 року. А також низка документів, що обмежують чи забороняють використання певних видів зброї, та норми звичаєвого міжнародно гуманітарного права. Правила війни покликані захищати тих осіб, хто не бере або припинив брати участь у бойових діях, забезпечуючи дотримання прав поранених і хворих військових та цивільних, військовополонених, цивільного населення та осіб, що користуються особливим захистом – медичного, духовного персоналу та гуманітарних працівників.

Міжнародна спільнота на чолі з міжнародними інституціями є тим суб'єктом, хто надає допомогу у здійсненні фіксації порушень правил війни передбачені міжнародними нормативно-правовими актами. Так, Резолюцією 49/1 Ради ООН з прав людини, прийнятою 4 березня 2022 р., Рада з прав людини створила Незалежну міжнародну комісію з розслідування порушень в Україні з метою розслідування всіх ймовірних порушень та утисків прав людини і порушень міжнародного гуманітарного права, а також пов'язаних із ними злочинів у контексті агресії Російської Федерації проти України.

Згідно доповіді моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ) воєнні дії вкрай негативно впливають на порушення прав людини. (ММПЛУ) зафіксували порушення прав людини у наступних напрямках:

негативний вплив воєнних дій на цивільне населення (загиблі, поранені поблизу лінії зіткнення, особливо в Донецькій, Харківській та Херсонській областях); постраждали серед працівників служб швидкого реагування, медичних працівників і гуманітарних працівників; атаки на енергетичну інфраструктуру України (зокрема теплові та гідроелектростанції, а також важливі підстанції); атаки на цивільні судна та інфраструктуру морських портів; катування та жорстоке поводження з українськими військовополоненими та затримуваним медичним персоналом; ув'язнення цивільних осіб; позасудові страти; сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом; незаконне відчуження майна [8].

Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні неодноразово зверталась з офіційним зверненням до РФ з приводу розслідування порушень в Україні, однак російська сторона заявляє, що не визнає Комісії ООН з розслідування порушень в Україні або взагалі не надає відповіді, тобто з боку РФ немає жодної співпраці.

Статистика вражає, згідно офіційних даних Міністерства внутрішніх справ станом на 31 січня 2025 року правоохоронці України відкрили 140 956 кримінальних проваджень за фактами злочинів, скоєних військовими РФ та їх пособниками на території України (воєнні злочини – 125 079 випадків; порушення територіальної цілісності – 9 320; колабораційна діяльність – 4 268; державна зрада – 274). **Місця катувань та незаконного утримання** (виявлено 107 місць несвободи, де російські окупанти незаконно утримували та катували громадян). Найбільше таких місць зафіксовано у: Харківській області – 31; Запорізькій – 29; Херсонській – 23; Донецькій – 8. **Злочини проти дітей:** Росія продовжує грубо порушувати права дітей (596 загиблих; 1 746 поранених; 2 056 зникли безвісти; 19 546 депортованих до РФ) [9].

Омбудсман України Дмитро Лубінець повідомляє, що у 2024 році до Офісу Омбудсмена надійшло понад 123 тисячі звернень. Порівняно з 2023 роком ця кількість зросла на 28,6%, упродовж 2023 року до Уповноваженого надійшло 95 796 звернень, з них 860 – колективних (18 245 осіб) і 94 936 індивідуальних [10]. У Топі звернень – Дніпропетровська, Київська, Харківська, Львівська, Одеська, Вінницька, Полтавська області. Найчастіше до Офісу звертаються жінки – 63,1%, звернення від чоловіків становлять 35,5%. Найпоширеніша категорія заявників – члени родин військових, зокрема й тих, які перебувають у полоні або зникли безвісти. Ця статистика є ще одним доказом, що воєнний стан значно вплинув на порушення прав і свобод людини і громадянина [11].

Звертаємо увагу, що РФ вчиняє протиправні дії не тільки проти людства, а також завдає удари пам'яткам архітектури. Так, наприклад, 14 листопада минулого року, відбулась атака по Одесі внаслідок якої пошкоджено 21 пам'ятку архітектури та містобудування, що розташовані в межах «Історичного центру Одеси» та його буферної зони. Офіс Омбудсмена України невідкладно направив лист до ЮНЕСКО, де вказав факт злочину. Своєю чергою ЮНЕСКО відреагувало на лист Омбудсмена, засудивши удари РФ, які завдали шкоди історичним будівлям. Також організація закликала припинити напади на культурні цінності, які охороняються міжнародними правовими актами, оскільки об'єкт «Історичний центр Одеси» включений до Списку Всесвітньої спадщини під загрозою. Знищуючи вшест об'єкти культурної спадщини РФ грубо порушує статті 4 та 5 Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Також Розділ VI Декларації ЮНЕСКО 2003 року визначає, що держава, яка навмисно руйнує культурну спадщину, важливу для людства, несе відповідальність за це згідно з міжнародним правом, незалежно від того, чи входить вона до списку ЮНЕСКО [12].

– незаконне відчуження майна – російська окупаційна влада на окупованій території Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей застосовує законодавство, впроваджене у 2023–2024 роках, яке визначає процедури експропріації житлового майна, визнаного

— Україна повинна максимально вживати заходи та докладати великих зусиль для збереження прав цивільного населення. На превеликий жаль, наша країна не може повністю припинити російську агресію, тому ми повинні на міжнародній арені розголошувати інформацію про порушення прав людини, залучати міжнародну спільноту для фіксації злочинів проти людства, запрошувати міжнародні організації для перевірки ситуації на окупованих територіях, оскільки з боку окупаційної влади систематично відбувається гноблення українців та постійне переслідування останніх.

1. Каненберг-Сандул О.К. Порухнення прав людини в умовах військової агресії РФ проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2023. С. 531-533. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/122.pdf
2. Джуган В.О. Проблеми захисту прав дітей під час воєнних дій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2022. С. 63-67. URL: http://lsej.org.ua/8_2022/12.pdf
3. Маркович Х.М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 95-99. <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/15.pdf>
4. Іляшко О.О. Порухнення громадянських і політичних прав та свобод людини на тимчасово окупованих територіях України та способи їх захисту. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 29 (68) № 4 2018. С. 19-27 https://www.juris.vernadskeyournals.in.ua/journals/2018/4_2018/6.pdf
5. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
6. Конституційне право: підручник. Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. Київ. Баїте, 2021. 528 с.
7. Воєнний конфлікт. Ю. І. Бут. Енциклопедія Сучасної України. Електронний ресурс. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2006. <https://esu.com.ua/article-27383>
8. Доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) щодо ситуації з правами людини в Україні URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2025-01/2024-12-31%20ONCHR%2041st%20periodic%20report%20on%20Ukraine_UKR.pdf
9. Міністерство внутрішніх справ. Офіційний сайт. URL: <https://mvs.gov.ua/news/zlocini-vcineni-viiskovimi-rf-pid-cas-povnomasstabnogov-torgnennia-u-ukrayinu-stanom-na-31012025>
10. Щорічна доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/images/documents/annual-report-2023.pdf>
11. Омбудсман України презентував Щорічну доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році URL: https://ombudsman.gov.ua/en/news_details/ombudsman-ukrayini-prezentuvav-shchorichnu-dopovid-pro-stan-doderzhannya-ta-zahistu-prav-i-svobod-lyudini-i-gromadyanina-v-ukrayini-u-2024-roci
12. Офіс Омбудсмана України. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=952100533688249&set=%D0%BE%D0%BC%>
13. Доповідь УВКПЛ Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки, 24 лютого 2022 року – 31 грудня 2023 року, березень 2024 року. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2025-01/2024-12-31%20ONCHR%2041st%20periodic%20report%20on%20Ukraine_UKR.pdf
14. УВКПЛ Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні, 1 березня – 31 травня 2024 року, липень 2024 року, пп. 48-50.
15. Розпорядження Уряду Російської Федерації від 11 вересня 2024 року № 2501-р «Державна культурна політика на період до 2030 року». с. 16. URL: <http://static.government.ru/media/files/ilx0zkwFvU0sCnXIQTwpZO0RqTMMVl7v.pdf>